

izbjegla nasilne sukobe, a u stvarnosti je razvila učinkovitija sredstva vojnog i policijskog nasilja, kojima su ograničavali kolektivne akcije.

Knjigu popunjavaju brojni podaci, koji su pregledno izloženi u tabelama i grafikoni. Podaci egzaktno pokazuju kakav je bio tempo nasilnih akcija u pojedinim razdobljima, kakva je bila rasprostranjenost akcija u pojedinim dijelovima zemalja, koliki je bio broj izrečenih sudskih osuda, kako su cijene pojedinih roba utjecale na akcije, zašto su štrajkovi bili jedan od najvažnijih oblika kolektivne akcije i mnoga druga kretanja. Knjiga ima i dodatke: kronologiju kolektivnog nasilja, sažetu metodologiju rada i bibliografiju.

Istaknimo i manje prigovore. U priređivanju knjige uočavaju se propusti poput izostanka opisa kratica ili prijeglasa kod uporabe njemačkih riječi, odnosno naglasaka kod pisanja talijanskih ili francuskih riječi, a neprihvatljivi su i prijevodi dijelova iz Cezarovih Galskih ratova gdje se piše o Nijemcima i Talijanima (284)! Popis literature često sadrži kod njemačkih djela veznik and umjesto und. Ne bi bilo loše da su priređivači dodali životopise autora knjige te da su objavili pogovor iz pera nekoga od sociologa ili povjesničara kojima nisu strana istraživanja povijesti nasilja.

Istraživački model Tillyevih ne može se uvijek primjenjivati u hrvatskoj sredini zbog različitih tipova društava, drugačijih političkih okolnosti, državnopravnog statusa – izostanka državnog ujedinjena i samostalnosti, razine gospodarskog i kulturnog razvoja. Međutim, primjera nasilja i kolektivnih akcija u hrvatskim zemljama bilo je u promatranom razdoblju dovoljno da bi se od hrvatskih povjesničara mogla zatražiti slična analiza, koja bi odgovarala na pitanje zašto i kako je izbijalo kolektivno nasilje u slijedećim slučajevima: srpanjske žrtve, nasilje 1848., Rakovica 1871., narodni nemiri 1883., krvoproliće u Bošnjacima 1897., likvidacija socijalističke agitacije u Srijemu 1897., pokolj u Sjeničaku, protusrpski nemiri 1902., narodni nemiri 1903., atentati uoči Prvog svjetskog rata, zeleni kadar, međunacionalni sukobi i politički teror u Kraljevini SHS, pojava ilegalnog Ustaškog pokreta, komunistička borba za klasno društvo, štrajkovi i dr. Postoji obilje arhivskih podataka i novinskih tumačenja, koji bi dopustili opsežna istraživanja raznih oblika kolektivnih akcija popraćenih višeslojnim nasiljem. Svi spomenuti nasilni pokreti zaslužuju komparaciju u odnosu na slična kretanja u ostalim područjima zemalja Habsburške Monarhije ili jugoslavenske državne zajednice. Naravno, vremenski niz mogao bi se proširiti i na najbližu povijest, kako to uostalom sugeriraju i autori ove knjige u poglavlju «Suvremene paralele», u težnji da se dokuči ovisnost suvremenog oblika kolektivnog nasilja sa strukturama svakidašnjeg života. Taj model “protest study” sigurno bi donio plodne rezultate, čime bi se naročito obogatile naše skromne spoznaje na području političke i socijalne historiografije.

STJEPAN MATKOVIĆ

Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878.-1918.*, Hrvatski institut za povijest–Institut za istoriju, Zagreb 2003., 551 str.

Bosansku povijest za vrijeme crno-žute dominacije vjerojatno je najlakše pratiti na gospodarskoj razini, jer je Monarhija zaslužna za puno toga u Bosni, pa je izbor tema velik, a građa često sačuvana. Stotine kilometara cesta i pruga, legalizacija uprave i vlasti, moderne političke stranke, katastar i gruntovnica, male tvornice i veliki pogoni, kao i dobrodošla ulaganja kapitala pokrenuli su cijelo gospodarsko čudo. Doprinosa Austro-Ugarske gospodarskom razvitku Bosne i Hercegovine tema je koju bi mogao

obuhvatiti cijeli jedan institut i nekoliko ljudskih života. Uopće ne čudi što dr. Kamberović nije odolio tom iskušenju.

U "Predgovoru" (11.-12.) se autor kratko osvrće na početke rada i zahvaljuje onima koji su mu na bilo koji način pomogli.

Uvodno je poglavlje "Historiografsko naslijeđe. Izvori i metodologija" (13.-38.). Dosadašnji historiografski rezultati, bez obzira na to jesu li nastali tijekom Austro-Ugarske, Prve ili Druge Jugoslavije, nisu mogli autoru puno pomoći jer se bitno razlikuju po pitanju historijskog vlasništva zemljišnih posjeda, odnosno jesu li, grubo rečeno, za begove ili za kmetove. Austrougarska historiografija nastoji dokazati predosmansko podrijetlo begova i kontinuitet vlasništva nad zemljom, srpsko-jugoslavenska polaže historijsko pravo na zemlju kmetu, koje da mu je beg uzurpirao, a marksistima su begovi eksploatatori. Neki autori miješaju podatke ili činjenice, ne znajući da u Bosni postoje dvije vrste zemljišta s obzirom na pravo uporabe, a tri s obzirom na pravnu narav, a da se te podjele ne tiču prava vlasništva. Uz sve pripremljene radove oko kmetskog katastra koje je Monarhija sustavno radila, te popis odštete koju je Kraljevina SHS isplatila, ne potpuno i nikad na vrijeme, begovskim porodicama za oduzeta kmetska selišta 1918., koristeći i građu o kmetskim selištima i sve što je bilo dostupno u evidenciji begova, njihovih posjeda i bivših kmetova, autor je došao do vrlo korisnih bročanih podataka koji imaju ozbiljnu znanstvenu težinu.

Kakvo je pravo značenje titule beg u austrougarsko doba (39.-108.) odgovara nam sljedeće poglavlje. Što sve nije rečeno o begovima? Leksikoni i knjige, ozbiljni autori i slučajni putopisci, neznalice i dobri poznavaoči na različite su načine tumačili pojam beg. Ocjene su svakakve: od onih o personifikaciji turske sile, elite europskog društva i stare slavenske aristokracije, bez kojih se u Bosni ne može vladati, do kulturoloških objecka i rasističkih natruha: ljubomorni i zavidni, međusobno posvađani i arogantni, moralne nule, bez utjecaja i ugleda, "ljudi koji nijesu ništa dali kulturnom svijetu" (Nikola Stojanović), neuki, pokvareni, lijeni. Država u njima ponekad vidi proaustrijsku stalešku skupinu, htijući preko njih forsirati bosanski patriotizam i time stopirati srpske i hrvatske tendencije. Monarhiji se okreću pred rat, kad su shvatili kako su im prošli sunarodnjaci u Sandžaku 1913. godine. Ocijenjeni su kao presudan politički i društveni čimbenik.

Poglavlje "Vrste i struktura zemljišnih posjeda" (109.-178.) pokazuju kakav je stvarni položaj begova, jesu li bili nositelji totalne vlasti ili ograničeni običajnim i kmetskim pravom. Početno austrougarsko razdoblje pokazuje nejasnoće zatečenog agrarnog zakonodavstva, a teško se moglo dirati u to osjetljivo političko pitanje. Postupno se od 1885. uvode gruntovne knjige čiju važnost bolje shvaćaju kmetovi koji koriste prigodu i unose svoja selišta kao "posebne jedinice privrednog i pravnog karaktera" zbog čega begovi nipošto ne mogu samostalno raspolagati posjedom čiji su nominalni vlasnici. Bilo je slučajeva i kmetske otimačine, upisivanja u knjige dijelova zemlje koje kmetovi nikad nisu koristili, a i država je privatne komade zemljišta znala upisivati kao svoj erar. Ono što je preostajalo ipak nije bilo beznačajno tako da još 1911. na slobodne begovske posjede otpada 9,5% bosanskohercegovačkog teritorija. Ta zemljišta postizala su veću cijenu nego čifluci opterećeni kmetopravom. Tijekom Prvog svjetskog rata nisu bili rijetki slučajevi konfiskacije nekretnina veleizdajnika, ali nikad nitko nije izgubio kmetsko pravo. Čak niti fizički napad na bega nije mogao ništa promijeniti. Dio kmetova postupno će kupovati svoja selišta od begova, a novčani poticaji za to naći će se iz raznih izvora. Prodaja kmetskih selišta mogla se obavljati na nekoliko načina: slobodnom pogodbom bega i kmeta, podjelom po pola, obligatnim načinom, fakultativnim načinom, reguliranim zakonom iz 1911. kojim je država kreditirala, koji

je za sve strane bio najpovoljniji i kasnije najmasovniji, a svoje rješenje predlagao je i Ćiro Truhelka. Kmetovi su najvećim dijelom bili pravoslavne vjere, a oni su i najviše profitirali, ali u kompaktnim katoličkim sredinama ni katolički kmetovi nisu loše prolazili. Primjerice, prema popisu iz 1912. od ukupno otkupljene površine na pravoslavce je otpadalo 79,09%, na katolike 20,46%, a na muslimane 0,45%. (160.) Nije toj vladi bilo lako: ako joj je interes ubrzati prodaju kmetskih selišta, najbolje bi prošla potičući kmetove da ne ispunjavaju svoje obveze. Međutim koja legalna država to čini? Natpolovičnom većinom begovi su još 1895. živjeli u gradovima.

Sljedeće poglavlje naslovljeno je "Teritorijalni okvir i porodična mreža" (179.-230.). Najbogatiji i najneposlušniji begovi oni su Bosanske krajine, donekle s iznimkom Bišćanske krajine, jer je ondje prevladavao tip slobodnog muslimanskog seljaka. Razmjerno velik broj begovskih posjeda sačuvan je i u Posavini, rijetki su i manji u Podrinju, neznatni u Hercegovini. Pri tomu treba naglasiti da nemaju sve begovske porodice kontinuitet i da je često riječ tek o onima čiji značaj raste od kraja 17. stoljeća.

Opsegom najveće završno poglavlje knjige "Zemljoposjedniča elita" (231.-476.) pojedinačan je prikaz je zasluga, međusobnih porodičnih veza, imanja i posjeda, begluka i kmetskih selišta 46 najzaslužnijih bošnjačkih porodica, svojevrstne gospodarske elite. Neki (Firdus) vuku podrijetlo od starog bosanskog plemstva, drugi su došli iz Anadolije, s Krima, Sirije, Jemena ili Perzije (banjalučki Bahtijarevići, vjerovatno Begzadići, možda Beširevići, pouzdano Čengići, Fadilpašići, Hafizadići Miralemi i dr.), neki su ponikli od trgovačkog sloja, a neki će tek prijeći u trgovce (Alibegovići), neki su pouzdano hrvatskog podrijetla kao Filipovići, neki su došli iz Srbije tijekom devetnaestog stoljeća, velikom broju se pripisuje doseljavanje iz Slavonije, Like ili Budima nakon što ti krajevi dolaze pod vlast habsburških vladara (Cerići, možda Gradašćevići, Karabegovići, udbinski Kulenovići), neki su pouzdano, a tih je najviše u Bosanskoj krajini, plemstvo *na sablji* dobili, neki su dugoročno uzurpirali kapetansku čast, a Rizvanbegovići su vjerovatno potomci Crnojevića. Nekim obiteljima je teško pouzdano odrediti podrijetlo pa se miješa nekoliko mogućih verzija. Teško je primjerice utvrditi tko potječe od srpskih Altomanovića? Treba reći da je autor vrlo upućen i lako ispravlja pogreške u rodoslovlju i među isprepletenim odnosima gdje se ljudi žene više puta, a prezimena ne nasljeđuju nužno pravocrtno. Genealoški prikaz svih spomenutih ostavio je kasnijim izdanjima. Svoju moć su uspijevali zadržati do kraja Austro-Ugarske.

Uz korisne i instruktivne tablice koje olakšavaju praćenje teksta, knjiga sadrži i "Zaključna razmatranja" (477.-479.) kao i sažetak na engleskom jeziku, iscrpan popis "Izvor i literatura" (485.-500.) te "Indeks imena" (501.-529.), "Indeks geografskih imena" (531.-550.) i "Bilješku o autoru" (551.).

Ova knjiga na najbolji način, onako kako to gospodarska povijest može, ocrtava konture jednog razdoblja bosanske povijesti. Treba se toplo nadati da će drugi povjesničari u tu sliku unijeti spektar svih boja i cjelovito prikazati društveni život austrijske Bosne. Nebitno je pri tomu hoće li konačna slika biti lijepa, bitno bi bilo da bar bude svima jasna.

MARGARETA MATIJEVIĆ